

Osmanlı Posta Düzeninin Ana Hatları

Yazar Turhan Turgut · Yorumlar

Bu yıl, ilk posta pulumuz olan “Tuğralı” serisinin çıkarılmasının 150. yıldönümüdür. Çağdaş posta sistemine geçişe yönelik bu önemli adımın anısına dergimizde Osmanlı postasının özelliklerini açıklayan bir incelemeye yer vermenin uygun olacağını düşündük. Gelecek sayılarda ise, I. Dünya Savaşı'nın başlamasının 100. yılını anma etkinliklerimiz çerçevesinde, o yıllarda Osmanlı sahra postasının işleyişini, posta yoluyla yapılan propaganda faaliyetlerini ve Çanakkale Savaşı sırasında sahra postasının çalışmasını kapsayan bir yazı dizisini sunuyor olacağız.

Osmanlı postasının tarihi, Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenmelidir. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra 1840'ta Posta Nezareti'nin kurulması, imparatorluğun geniş coğrafyasında yaşayan sivil halka düzenli posta hizmetinin verilmeye başlamasına olanak sağladı. Bundan önce ise yazılı haberleşme aşağıda ayrıntıları incelenecek olan menzil sistemi çerçevesinde yürütülüyordu ve yalnızca resmi evrakın iletilmesine elveriyordu.

Tanzimat dönemi Posta Tatarı.

Kaynak PTT Genel Müdürlüğü.

Diğer taraftan sağlıklı ve hızlı haberleşmenin iş hayatları için büyük önem taşıdığı tüccarlar ise bazı yabancı devletlerin kurduğu konsolosluk kurye hizmetinden yararlanıyorlardı. Bu hizmetin dayanağı aslında İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmed'in Galata'da yaşayan Cenevizlilere karadan ve denizden gidip gelebilme olanağı sağlayan “Ahidnâme-i Hümayun”udur denilebilir. Bu ahidnâmede Fatih, “Galata'da sakin efrenc tâifesi memleketlilerim gibi deryadan ve kurudan sefer edeler, kimesne mâni

...olmaya"1 diyerek onlara bir ayrıcalık sağlamıştı. Bu ve buna benzer ayrıcalıklar, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve sonrasında içerik olarak da genişletilerek birçok devletin tebaasına uygulanır hale geldi ve tarihimizde kapitülasyonlar olarak anılan kavram ortaya çıkmış oldu. 1748'de Galata'da Avusturya postanesinin açılmasıyla yayılmaya başlayan yabancı postaneler, yukarıda bahsettiğimiz dönemlerin her ikisinde de çalışmalarını sürdürdüler.

Düzenli Posta Öncesindeki Menzil Ağı

Düzenli posta sisteminin kurulduğu 1840 öncesindeki yazılı haberleşme, genellikle merkezî hükümet ile eyaletler ve sancaklar arasındaki resmi yazışmaların taşınmasından ibaretti. Sâî, ulak veya tatar (Resim 1) olarak adlandırılan, özenle seçilmiş kimseler, önemli ve acil belgeleri taşımakla görevliydi. İstanbul'dan başlayarak Anadolu ve Rumeli'de oluşturulmuş sağ, sol ve orta kol olarak tanımlanan yolları izleyerek hedefe erişirlerdi.

Anadolu'daki sağ kol, Üsküdar- Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya- Adana-Antakya-Halep ve Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye; orta kol, Üsküdar-Gebze-İznik-Bolu-Tosya-Merzifon-Tokat-Sivas-Hasan Çelebi-Malatya-Harput-Diyarbakır- Nusaybin üzerinden Musul ve Kerkük'e; sol kol ise Merzifon'a kadar orta kolla aynı güzergâhı izleyip buradan Ladik-Niksar-Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar)-Kelkit-Aşkale- Erzurum üzerinden Hasankale'ye vardığında iki kola ayrılarak Kars ve Tebriz'e ulaşırdı.

Rumeli'deki sağ kol, İstanbul-Vize- Kırklareli-Prevadi-Karasu- Babadağı- İshakçı-Akkirman üzerinden Kırım'a; orta kol, İstanbul-Silivri- Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Yagodina üzerinden Belgrad'a; sol kol ise İstanbul-Tekirdağ-Malkara-Ferecik- Dimetoka- Gümölcine-Pravişte- Lanzaka-Yenişehir-İzdin yoluyla İstefe'ye uzanırdı.(2)

İşte bütün bu anayollar ile aralarındaki ikincil yollar üzerinde belirli aralıklarla "menzil" olarak adlandırılan mekânlar kurulmuştu. Bu mekânlar, haberleşmeyi sağlayan ulakların, sefere çıkmış orduların ve nihayet Hicaz'a giden hac kabilelerinin konakladıkları yerlerdi. Konumuz posta hizmeti olduğu için menzillerin yalnızca haberleşme işlevine katkıları incelenecektir.

Düzenli menzil sisteminin Kanuni'nin sadrazamlarından Lütü Paşa tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. 1539 – 1541 yılları arasında görev yapıp, emekli olduktan sonra kaleme aldığı Asafname3 adlı eserinde ulaklardan bahsederken "...sadaretim zamanında menzil bârgîrleri4 bazı köşelerde vazettim" demesinden bu sonucu

çıkarmak olasıdır. Menzillerde kalanların yiyecek ve barınak gereksinimlerinin karşılanması, hayvanlarına bakılması ve güvenliklerinin sağlanması için civardaki köylerin halkı "Menzilkeş" olarak atanıyordu. Bunlar devlet ulaklarının kullanımına her an sunulmaya hazır beygir bulundurmakla da sorumluydular.

Menzilkeşlik yapan köylerin menzil akçesi ve menzil imdadiyesi(5) vermesi beklenirdi. Menzilkeşler buna karşılık avarız olarak tanımlanan ve her mahalleden toplanan vergiden muaf olurlar;(6) gayrimüslim iseler yeniçeri oğlanı vermekten kurtulurlardı.

Altyapısı bu şekilde oluşturulmuş olan menzil sisteminin çalışmasına gelince, ulaştırılması istenilen evrakı taşıyan ulak bir menzile vardığında ya at değiştirerek yoluna devam eder ya da taşıdıklarını hazır bekleyen

bir başka ulağa verirdi. Genel kural, çok önemli ve gizli haberlerin tek bir ulak tarafından taşınıp teslim edilmesiydi.

Lütfi Paşa'nın kurduğu düzenin XVII. yüzyılın sonuna kadar yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır. Ne var ki yaklaşık 150 yıl süren bu dönemde uygulama sıkıntılarının ortaya çıktığı, menzil teşkilatında bozulmalar olduğu ve ortaya çıkan aksaklıkların hizmetin verilmesini neredeyse engeller hale geldiği gözlemlendi.7 Sistemin iyileştirilmesine yönelik ilk reform hareketi 1691 yılında Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın girişimiyle başlatıldıysa da araya giren savaşların doğurduğu karışıklıklar nedeniyle ancak altı yıl sonra uygulanabilir hale geldi. Bu gelişmenin Osmanlı

posta tarihi açısından belki de en önemli sonucu tüm menzilhânelerde "İn'âmât" adı verilen defterlerin tutulmaya başlanmış olmasıdır. Bu defterlere menzilhânelerden beygir sağlanan ulakların unvanları, görevleri, gittikleri yerler ve aldıkları beygir sayısı işlenmekteydi. Devletin yürüttüğü resmi haberleşmenin istatistiksel anlamda analizinin yapılabilmesine elveren bu veriler, günümüz tarihçileri için önemli kaynaklardır.

*Tanzimat dönemi Posta Tatarı.
Kaynak PTT Genel Müdürlüğü.*

Menzil sisteminden düzenli postaya geçiş için ilk adımı II. Mahmud atmıştır. Başbakanlık Arşivi'nde 23995 no. ile kayıtlı olan 1248 (1832) tarihli hattı hümayunda "Anadolu ve Rumeli'nin münasib mahallerinde" posta hizmeti verebilecek yer ve insanların devreye alınması istenmektedir. Anılan hattı hümayunda "gerek ehl-i İslam ve gerek reaya ve efrenc taifelerinin" gönderecekleri mektup ve emanetlerden bahsediliyor olması artık sistemin yalnızca resmi değil, özel haberleşmeyi de içereceğini göstermektedir. Ne var ki padişahın bu emri ancak iki yıl sonra 1834'te saray muhafız birliği müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın sadrazama ve onun da padişaha sunduğu tezkere ile uygulanabilir hale gelmiştir. Tezkerede "posta" sözcüğü ilk defa kullanılarak "menzillerin posta usul ve nizamına ithalinden" bahsedilmekte, deneme olarak İstanbul'dan Edirne'ye kadar dörder, beşer saatlik mesafelerde postane diyebileceğimiz mekânların devreye alınması öngörülmektedir. Aynı yıl, Paris Ortalçisi Mustafa Reşit Paşa'dan Fransız posta sistemi hakkında bilgi istenmiş ve kendisi de Fransız posta nizamnamesinin bir nüshasını temin edip göndermişti. Bu örnekten yola çıkılarak önce Üsküdar ile İzmit arasındaki yol düzeltilerek posta arabalarının geçişine uygun hale getirilmiş ve açılışı Eylül 1834'te padişah tarafından yapılmıştır.⁸ Bu yol beş yıl süreyle kullanılmış, fakat nakliye elvermeyecek biçimde bozulduğundan 1840'ta tekrar menzil sistemine dönmüştür.

نوع		نوع		نوع		نوع		نوع		نوع	
نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع
نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع	نوع
1	عادي	2	عادي	3	عادي	4	عادي	5	عادي	6	عادي
7	عادي	8	عادي	9	عادي	10	عادي	11	عادي	12	عادي
13	عادي	14	عادي	15	عادي	16	عادي	17	عادي	18	عادي
19	عادي	20	عادي	21	عادي	22	عادي	23	عادي	24	عادي
25	عادي	26	عادي	27	عادي	28	عادي	29	عادي	30	عادي

Posta Tatarı'nın taşıdığı "jurnal".

Kaynak: Mustafa Hilmi Bayındır, "Osmanlı – Türk Posta Mühür ve Damgaları", Ön Kitap, s.78, İstanbul 1992.

Osmanlı posta sisteminde en önemli kilometre taşı olan Posta Nezareti'nin kurulması ve düzenli posta hizmetine geçilmesi aynı yılın Kasım ayında gerçekleştirilmiş ve böylece değişiklikler geçirerek de olsa günümüze kadar gelen sistemin temeli atılmıştır.

1858'de Kayseri'den İstanbul'a gönderilmiş olan bu zarfın sol üst tarafında ağırlık 8 dirhem, ücret ise onun hemen altında 14 (kuruş) olarak yazılmıştır.

Kaynak: Bülent Papuçcuoğlu.

Düzenli Posta Hizmetinin Kurulması

Osmanlı Devleti'nde sivil halkı da kapsayan ilk düzenli posta hizmeti 23 Ekim 1840 tarihinde Posta Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte verilmeye başlandı. Bunun hemen arkasından 16 Kasım'da Birinci Posta Nizamnamesi yürürlüğe girdi. Bu kapsamda sunulan hizmet en başta yalnızca "...mektup ve takvim ve gazete ve emsali yani kağıda müteallik nesnelere..." gönderilmesini kapsıyordu. Mektuplar adi, taahhütlü ve tahrirat-ı mühimme (önemli yazışmalar) olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Zarf yabancı bir dilde yazılabiliyordu fakat "...bir kenarına Türkçe olarak dahi gideceği kimsenin isim ve mahalli..." gösterilmeliydi. İmparatorluk topraklarında etkili bir sağlık teşkilatı kuruluncaya kadar, nakit para, kumaş örnekleri ve benzeri hastalık geçirebilecek maddelerin taşınmasına izin verilmiyordu. 1871 tarihli İkinci Posta Nizamnamesi'nde bu sınırlamalar kaldırıldı ve kabul edilecek gönderi çeşitleri çoğaltıldı.

Sultan Abdülhamid dönemi posta dağıtıcıları.

Kaynak: PTT Genel Müdürlüğü.

İlk postane binası nizamnamenin dördüncü maddesinde açıklandığı üzere “Yenicamii şerif avlusunda kain mukaddem cizyehane (10) olup bu defa ba irade-i seniyye postahane ittihaz olunan mahal...” idi ve Postahane-i Âmire” olarak adlandırılmıştı.

Mektup ve benzeri maddeler, geçmiş yıllardaki uygulamalarda olduğu gibi, atlı Posta Tatarları (Resim 2) veya yaya Sâîler tarafından taşınıyordu. İlk posta pulunun çıkarıldığı 1863’e kadar devam eden uygulama uyarınca, Posta Tatarları’na teslim edilen gönderiler “jurnal” olarak adlandırılan bir beyannameye (Resim 3) işleniyor ve mühürlü torbalara konuluyordu. Resimdeki 2 no.’lu satırda “Şumnu postahanesinden Ruscuk postahanesine irsal olunan mekâtip vesairenin jurnalidir” olarak açıklanmış olan beyannameye 3 ile gösterilen sütun mektuplar; 4 mektup çeşitleri veya gazeteler, 5 akçe – para, kuruş, 6 numunelik eşya, 7 alıcının adı, 8 gönderinin dirhem olarak ağırlığı, 9 posta ücreti başlıklarını taşımaktadır.15 – 22 arasında gönderinin kimlere gittiğinin sıralaması vardır. Örneğin, 16 ile gösterilen gönderi 3 dirhem ağırlığında olup Defterdar Tosun Efendi’ye 20 para ücretle taşınmaktadır.

Düzenli hizmet ilk önce İstanbul ile Edirne arasında başladığı için bu iki şehri bağlayan yol üzerindeki Silivri, Çorlu ve Burgaz’da da postaneler açılmıştı. Her Pazartesi İstanbul’dan kalkacak olan postanın Çarşamba günü Edirne’ye varması ve oradan Perşembe günü ayrılarak Cumartesi günü İstanbul’a ulaşması planlanmıştı. Ne var ki, hizmetin yaygınlaştırılması ve yeni postanelerin açılması istenilen hızda yapılamadı; 1864 tarihli salnâmede11 Tatar Postasının işlediği yer sayısı Rumeli’de 64, Anadolu’da 67 olarak listelenmiştir. Postane olmayan yerlerde ise mektuplar, bu işle görevlendirilen yerel yöneticiler tarafından kabul edilebiliyor, fakat ücret gönderilen tarafından ödeniyordu. Kayıtlara “gayri muntazam” olarak geçen bu uygulama yalnızca mektup önderimine olanak sağlıyordu.

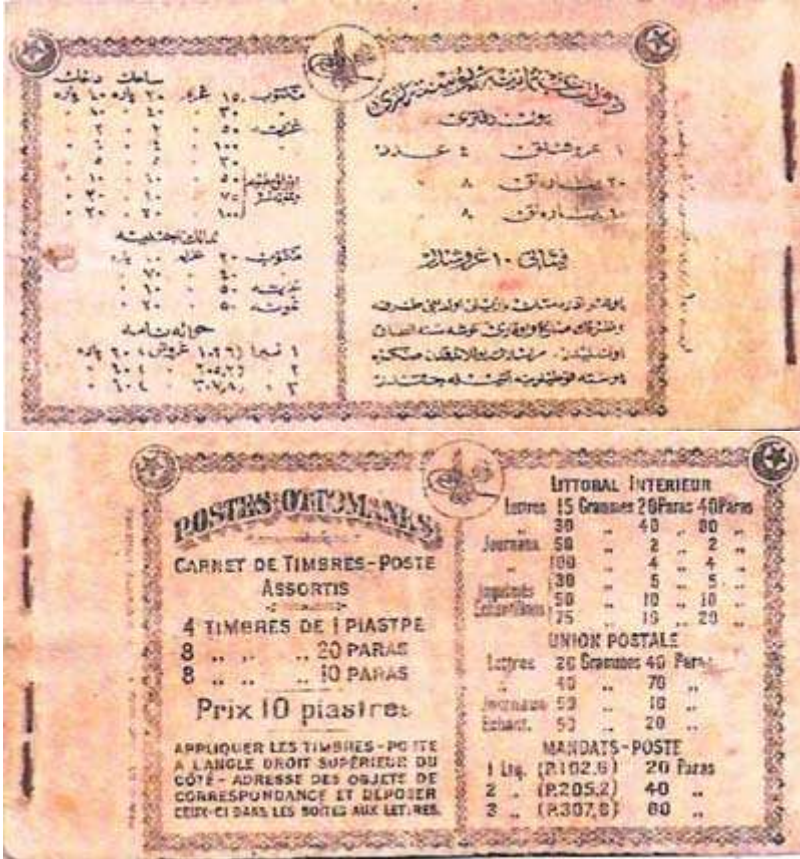
1862 – 1865 arasında çıkarılan ilk Osmanlı pullarının ikinci ve üçüncü emisyonlarından örnekler.
Kaynak: T. Turgut.

Teslim alınan gönderilere o merkezin damgası vuruluyordu. Başlangıçta yuvarlak negatif mühür biçiminde olan damgalarda “An canibi postahane-i” deyiminden sonra merkezin adı yazılıydı ve en altta yıl gösteriliyordu. Örneğin Resim 3’teki jurnalin üst kısmındaki mühürde “An canibi postahane-i Şumnu”, alt taraftaki mühürde ise “An canibi postahane-i Ruscuk” yazılıdır. Bu damgalar imparatorluğun sona erdiği 1918 yılına kadar birçok değişikliğe uğramıştır.

1913'te çıkarılan posta bonosu.
Kaynak: T. Turgut.

Posta ücretinin uygulanmasında ise ağırlık/mesafe-saat bazında hazırlanan tarifeler bütün posta merkezlerine asılmıştı. Ağırlığı 3 dirheme12 kadar olan bir adi mektup 1 saat uzaklığa 1 paraya aşınıyordu. Buradaki mesafe-saat kavramı geçilen arazinin yapısına göre hesaplanıyordu. Gönderi, tartıldıktan sonra ağırlığı ve alınacak ücret genellikle mektubun sol üst tarafına yazılırdı (Resim 4). Taahhütlü mektuplar için bunun iki katı alınıyordu. 1840 ile 1918 arasında posta tarifelerinde 11 kez değişiklik yapıldı. Uygulamada adi mektupların postaneden gönderilen tarafından alınması beklenirken, taahhütlü olanlar adrese teslim ediliyordu. Bu durum 1882'ye kadar devam etti, o yıldan sonra posta, dağıtıcılar (Resim 5) tarafından ücretsiz olarak alıcının adresine teslim edilmeye başlandı.

1913 yılında İngiltere’de Bradbury & Wilkinson Matbaası’nda hazırlanmış ve bir sonraki yıl satışa sunulmuş olan pul karnesinin ön ve arka yüzü.

Kaynak: T. Turgut.

1840 reformuyla işlemeye başlayan ve içinde yabancı postanelerin de rol aldığı sistem sivil halk tarafından gittikçe benimsenerek ilk posta pulunun (Resim 6) çıkarıldığı 13 Ocak 1863 yılına kadar genişlemesini yavaş da olsa sürdürdü. Fakat pulun devreye girmesi ile birlikte posta hizmeti çok daha etkili bir biçimde, imparatorluğun her köşesine ulaşabilir hale geldi. Bu gelişmede posta tarifelerinin eski karmaşık esaslarının, pulun getirdiği basit ve çok daha rahatça kavranabilir sisteme dönüşmesinin büyük etkisi olmuştur.

Darphane-i Âmire’de basılan Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk posta pulu serisi, 20 para ile 1, 2 ve 5 kuruşluk dört değerden oluşuyordu. Tarihe “tuğralı pullar” olarak geçmiş olan seriye bu adın verilmesi, üzerinde Sultan Abdülaziz’in tuğrasının yer alması nedeniyledir. Dantelsiz olarak büyük tabakalara taşbaskı tekniği

ile basılan pullar üzerlerine Maliye Nezareti'nin kontrol bandının eklenmesinden sonra postanelere gönderiliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1876'da Evrensel Posta Birliği'ne üye olması, gerek tarife uygulamalarını basitleştirmesi gerekse yabancı ülkelerle olan posta trafiğinin artması bakımından posta tarihimizin önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir. Çok daha kolay anlaşılabilir hale getirilen tarife, sahil şehirleri arasındaki mektuplar için 20 para, dâhildeki merkezlere karadan gidecekler için 40 para yani 1 kuruş alınmasını öngörüyordu. Bu haliyle önceki dönemlere oranla düşmüş olan posta ücreti sayesinde haberleşme olanaklarından yararlanan nüfus sayısında ciddi artışlar oldu. Ayrıca, yabancıların kullanımını kolaylaştırmak için o tarihten sonra çıkarılan pullarda değer ifade eden rakam ve sözcükler iki alfabeyle yazılmaya başlandı. Posta tarifesinin temelini oluşturan sahil / dahil arasında farklı ücret uygulaması ise imparatorluğun sonuna kadar değişmedi. Kartpostallar için yurtiçi/dışı gözetilmeksizin 20 para uygulandı. İstanbul içi ise 10 paralık özel kart tarifesi bulunuyordu.

Yukarıda da açıklandığı üzere, bir gönderi, taahhütlü olmadığı sürece adrese teslim edilmiyor, alıcının postaneden gelip alması bekleniyordu. Ne var ki ilk posta pulunun çıkmasını takip eden yıllarda İstanbul'da ticaretin gelişiyor olması ve mektup trafiğinin artması gibi nedenlerle bu uygulamanın yetersiz kaldığını gören Yanyalı bir Rum işadamı olan Liannos Efendi, İstanbul içinde mektup dağıtımını üstlenmek amacıyla hükümete başvurdu. Bu fikir kabul gördü ve iş, 12 Ağustos 1865'te altı yıl süreyle kendisine verildi. Tarihimize "Birinci Şehir Postası" olarak geçen bu uygulama çeşitli nedenlerle başarılı olamadı ve ancak iki yıl sürdü. Liannos'un bu amaç için çıkardığı posta pulları geçerliliğini yitirdi.

1866'da İzmir – Aydın Demiryolu'nun devreye girmesi hizmete yeni bir boyut getirdi. Bu iki şehir arasındaki ulaşım hızlandığı gibi, trenlere yerleştirilen seyyar posta memurları ara istasyonlardan ve trende seyahat eden kimselerden posta kabulüne başladılar. Sonraları, seferlerine 1883'te başlayan Şark Ekspresi (Orient Express), Avrupa'yı yakınlaştırırken, 1908'de Şam ile Medine arasında devreye alınan Hicaz ve 1913'te işletmeye açılan Bağdat hatlarının katkısıyla sekiz bin kilometreyi aşan demiryolu ağı Asya'daki topraklara yönelik posta hizmetine hız kazandı. Ayrıca, bu hatlar sayesinde seyyar posta uygulaması genişletilerek, özellikle Trakya, Ege ve Filistin'deki yerleşim birimleri arasında etkili hale getirildi.

Bu noktaya kadar açıklanan posta sistemi, genel prensipleri hemen hiç değişmeden I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etti. Posta ve Telgraf Nezareti yenilikçi tutumunu sürdürerek hayatı kolaylaştıracak çözümler üretmeyi sürdürdü. Bunlar içinde belki de en yararlısı 1913 Temmuz ayından itibaren uygulamaya konulan posta bonolarıdır (Resim 7). Bu bonoyla 100 kuruşa kadar olan bir meblağ 20 para ücret karşılığında bir posta merkezine yatırıldıktan sonra bono imparatorluğun herhangi bir postanesine ibraz edildiğinde para geri alınabiliyordu. Hamilin veya gönderilenin adının yazılması zorunlu değildi. Bununla beraber gönderilenin adı bonoya kaydedilmiş ise rakam yalnızca ona ödenirdi.

Yine aynı yıl İstanbul'da basılan pul karneleri özellikle seyahat etmek zorunda olanların, askere gidenlerin, hareket halinde olan devlet memurlarının postane ve pul arama zahmetinden kurtulmalarını sağladı. Satışına 1914'te başlanılan ikinci seri karneler ise (Resim 8) İngiltere'de hazırlanıp basılmıştı ve ön kapağında Osmanlıca, arka kapağında Fransızca olarak içerik ve kullanım bilgileri veriliyordu.

1914 yılında basılmış olan posta rehberine göre imparatorluk topraklarında 1.585 postane vardı ve bunların 80 tanesi İstanbul'daydı. Savaşa girilmesiyle birlikte posta sisteminde belirli değişiklikler yürürlüğe konuldu. Bunlar ordu bünyesinde bir sahra postası örgütünün kurulması,1908'de kaldırılmış olan sansür uygulamasının tekrar başlatılması ve haberleşme hizmetinden vergi alınmasıdır.

Dönemin devrim sayılabilecek bir gelişmesi 14 Kasım 1915'ten başlayarak kadınların gişe memuresi olarak işe alınmalarıydı. Gerçi merkez postanesinde Haziran 1914'te iki "İslam kadın memuruna" görev verilmişti fakat sınavla işe alma uygulamasına bir yıl sonra başlandı.(13)

Nihayet, bu dönemin bir başka önemli olayı yüzyıllardır devam eden kapitülasyonların da ortadan kaldırılmasıyla yabancı postanelerin kapatılmış olmasıydı.

Bu noktada yabancı postaneler için bir parantez açmakta yarar vardır. Avusturya ile İstanbul arasında kurulan ilk düzenli konsolosluk kurye servisine Avusturya ve Venedik ile 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması uyarınca başlandığı anlaşıyor. Gerçi bu tarihten 165 yıl öncesinde bile kurye haberleşmesinin varlığı Kutsal Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçisi Ogier G. De Busbecq'in mektuplarından14 çıkarılıyor ama o hizmetin düzenli olup olmadığı bilinmiyor. Anılan antlaşmanın XVIII. maddesi uyarınca kuryeler iki başkent arasında serbestçe seyahat edebileceklerdi. Bu uygulama 1729'da İngiliz ve Hollandalı tüccarların yazışmaları için de kullanılan düzenli bir hizmete dönüştü. 1720'de Rusya, 1812'de Fransa, 1832'de İngiltere ve nihayet 1834'te Yunanistan ile benzeri antlaşmalar imzalanarak bu ülkelerin kurye hizmetlerinin garantiye alınması onlara kendi postanelerini açma olanağını da getirmişti.

Sahra postası Ağustos 1914'te seferberliğin ilanından hemen sonra devreye girdi. Galiçya'dan Yemen'e kadar sürekli hareket halinde olan ordu mensuplarının yakınlarıyla haberleşmesi ancak bu şekilde mümkün olabiliyordu. Askeri birliklere sahra postası numarası taşıyan damgalar verildi (Resim 9) fakat hangi numaranın hangi birliğe ait olduğu asla açıklanmadı. Böylece posta hizmetinin sürdürülmesine olanak sağlanıyor, fakat birliklerin nerede olduğu saklı tutuluyordu. Er mektupları ücretsiz taşınırken, subaylarınkiler normal posta tarifesi uygulanıyordu.

Savaşın getirdiği ikinci uygulama sansürdü. Posta merkezlerinin tamamında sansür görevlileri bulunuyor, postane olmayan yerlerde ise bu işi yerel yetkililer –ki bunlar çoğu kez askeri personeldi- yapıyordu. Mektuplar postaneye açık olarak getiriliyor, sansür yetkililerince okunduktan sonra üzerine bunu gösteren bir kaşe veya mühür vuruluyordu (Resim 10). İstanbul, İzmir ve Edirne gibi büyük merkezlerde zarf bir sansür etiketiyle kapatılıyordu (Resim 11). Sansür uygulamasına 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile son verildi.

Resim 10. Kudüs askeri sansüründen geçmiş bir zarf. Mektup okunduktan sonra sol alt köşede görülen mühür uygulanmıştır.

Kaynak: T. Turgut.

"Sahra Postası 6" damgalı, İstanbul'a gönderilmiş zarf. Sol taraftaki mühür "Beşinci Ordu Kumandanlığı Yaverliği" ibaresini taşımaktadır ve sansür amacıyla kullanılmıştır.

Kaynak: T. Turgut.

Yeni nesiller olağanüstü durumların getireceği olağanüstü parasal yükün karşılanması için haberleşme hizmetinden vergi alınmasına 11 Ağustos depremi nedeniyle tanıştılar. Aslında bu uygulamanın geçmişi I. Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanır. Osmanlı posta yönetimi ilki Eylül 1915, ikincisi Şubat 1916'da olmak üzere Evlad-ı Şüheda adıyla iki seri sürşarjlı pul (Resim 12) çıkararak bunların, askeri sansür uygulamasıyla zaten sivil halk tarafından neredeyse kullanılmaz hale gelmiş olan telgraf dışında kalan postaya ait bütün işlemlerde kullanılmasını zorunlu hale getirdi. Bunun dayanağı 1915'te yürürlüğe giren, aynı adı taşıyan ve gerektiğinde pul yapıştırılmadan özel bir kaşe vurularak da tahsil edilebilen vergiydi (Resim 13).

İstanbul'a ait sansür etiketiyle kapatılmış bir zarf.

Kaynak: T. Turgut.

Kurtuluş Savaşı yıllarında posta ve telgraf hizmeti inanılmaz güçlüklerle rağmen sürdürüldü. Yokluk yıllarında Ankara Hükümeti, depolarda bulunan her çeşit pula sürşarj uygulayarak halkın postayı kullanmayı sürdürmesine olanak sağladı.

Çengelköy'den Almanya'ya gönderilmiş Evlad-ı Şüheda pullu bir zarf. Sol alttaki iki pul 1915, onların üzerindeki ikisi ise 1916 serilerindedir.

Kaynak: T. Turgut.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun en düzgün çalışan kurumları arasında posta hizmeti sürekli olarak ön planda kalmıştır. 1840'ta İstanbul ve Edirne'den yayılmaya başlayan ve zaman içinde bin beş yüzün üzerinde postane ile çalışan düzenli posta ağı, emanet edilen gönderi ve havaleleri dönemin şartlarına göre oldukça hızlı bir biçimde yerine ulaştırmıştır. Devlet, vatandaşına verdiği bu hizmetin gizlilik ve güven içinde yerine getirilmesini bir namus borcu olarak düşünmüş ve koyduğu kurallarla bunu korumaya özen göstermiştir. Avrupa devletlerinin başlattığı her yeni uygulama bir süre sonra ülke

şartlarına uygun hale getirilip devreye sokulmuştur. Posta seferlerinin tarife ve ücretleri, hangi postanenin neyi kabule yetkili olduğu gibi konular daha ilk uygulamadan itibaren haritalar eşliğinde, anlaşılır bir biçimde halkın bilgisine sunulmuştur. Bu bilgiler 1864'ten başlayarak salnamelerde, 1892'den sonra ise Posta ve Telgraf Nezareti'nin yalnızca bu amaç için çıkardığı "risale"lerde yer almıştır. 1909 ve 1914'te yayınlanan risaleler Osmanlıca ve Fransızca olarak hazırlanmış ve içerikleri bugün bile örnek alınacak biçimde düzenlenmiştir. Kısacası, zamanımızda düzgün çalışan bir posta düzenine sahip olduğumuz düşünülüyorsa, bunun temelinin neredeyse 175 yıl önce atılmış olduğu ve hizmetin ana fikrinin hâlâ değişmediği unutulmamalıdır.

Evlad-ı Şüheda Vergisi uygulanmış tediye ilmühaberi. Kaşe sağ alt köşede yer almakta ve 1 kuruş vergi alındığı belirtilmektedir.

Dipnotlar

1 Mahmut H. Şakiroğlu, "Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri", Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı.

2 İzzet Sak – Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 16 (Güz 2004), s. 182. Ayrıca, bkz. Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2002.

3 Lütü Paşa, (haz. Ahmet Uğur), Asafname. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982. 4 Bârgîr: Yük tutan, yük kaldıran, beygir, at. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu, s. 71.

5 Menzil masraflarının menzilhanelerin altından kalkamayacakları bir düzeye ulaşması durumunda başka bir kazadan alınan yardım.

6 Asaf Tanrıkut, Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilat ve Mevzuatı, PTT Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1984, s.20.

7 Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Menziller ve Menzilhaneler: İznik Menzili ve Menzilhanesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6-7, Isparta, 2002, s.26.

8 Tanrıkut, s. 36.

9 Bu Birinci ve İkinci Nizamnamelerin tam metinleri için bkz. Tanrıkut, s. 87 ve devamı.

10 Cizye, Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim tebaadan ve Hıristiyan memleketlerinden himaye karşılığında alınan vergiydi. Buna ait işlemler cizyehanede yapılıyordu.

11 Salnâme, Osmanlı Devleti'nde bir yıllık olayları göstermek amacıyla kitap şeklinde yayınlanan, tarih, coğrafya, siyaset, devlet kurumları gibi konuları içeren eserdir. İlk kez 1847 yılında yayınlanmıştır.

12 Bir dirhem 3.207 gramdır.

13 Tanrıkut, s. 301.

14 1554 – 1562 yıllarında İstanbul'da bulunmuş olan bu Avusturyalı diplomatın son derece ilginç mektupları için bkz. "The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq", İngilizceye tercüme eden Edward Seymour Forster, Oxford University Press, 1927.

Kaynak : Turhan Turgut, Toplumsal Tarih Dergisi, Eylül 2013